

Dezvoltarea unor componente ale inteligenței emoționale, ca parte a politicilor de integrare a refugiaților afgani în statele central-asiatice¹

Veronica MIHALACHE

conf. univ. dr., Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul”
veramihalache@yahoo.com

Mihaela NEGRESCU

lect. univ. dr., Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul”
mihaelanegrescu@yahoo.com

Abstract

This work mainly focuses on the situation of the Afghan refugees from the Central-Asian countries and submits the proposal of a programme aiming to develop components of emotional intelligence – self-regulation, social skills, empathy – as part of their integration policies.

Keywords: refugiați afgani, state central-asiatice, inteligență emoțională, politici de integrare, asistența psihologică a refugiaților.

Introducere

În contextul retragerii misiunii ISAF (Forța Internațională de Asistență pentru Securitate) a NATO din Afganistan, până la finele anului 2014, diferite organizații internaționale interguvernamentale și state din regiune sunt deosebit de interesate în a gestiona mișcările inevitabile și necontrolate de populație în întreaga regiune a Asiei Centrale. Este de așteptat ca numărul refugiaților și al solicitanților de azil afgani să crească, dată fiind situația conflictuală existentă.

În lucrarea de față, vom avea în vedere, pe de o parte, evidențierea măsurilor luate de actori statali și nestatali cu privire la situația din Afganistan, respectiv a măsurilor destinate combaterii unor activități criminale cu caracter transnațional, precum migrația ilegală, traficul de

¹ Această lucrare este realizată sub egida Institutului pentru Cercetarea Calității Vieții, Academia Română, ca parte a proiectului cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, „Pluri și interdisciplinaritate în programe doctorale și postdoctorale”, POSDRU/159/1.5/S/141086.

droguri, terorismul, separatismul și extremismul, și, pe de altă parte, prezentarea unui program care să vizeze dezvoltarea unor componente ale inteligenței emoționale în rândul refugiaților afgani, astfel încât acceptarea și integrarea lor în noile contexte situaționale să fie mai facile.

Proiecte regionale de securitate pentru Afganistan

Față de combaterea provocărilor și amenințărilor moderne la adresa securității în regiune, multiple organizații internaționale și regionale interguvernamentale au realizat mecanisme comune de coordonare a activității în acest sens, precum Organizația Națiunilor Unite, Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa, Comunitatea Statelor Independente, Organizația Tratatului de Securitate Colectivă, Organizația de Cooperare de la Shanghai, participând la realizarea unor proiecte internaționale de luptă împotriva drogurilor, ori la dezvoltarea unui spațiu de informații comun și concret în domeniul prevenirii și contracarării acestor amenințări.

Mai puțin cunoscute sunt progresele înregistrate încă de la constituirea sa, în 2001, la nivelul Organizației de Cooperare de la Shanghai (OCS), ca urmare a dezbaterilor în obținerea consensului cu privire la situația din Afganistan și reiterarea determinării de a combate cele „trei forțe malefice” – terorismul, extremismul și separatismul – menționate în documentele-cadru de statele membre: China, Federația Rusă și patru state central-asiatice, Kazahstan, Kîrgîzstan, Tadjikistan și Uzbekistan. Ulterior, în 2005, ca urmare a dezvoltării relațiilor OCS cu alte state, principiu stipulat în Carta² Organizației, înalți oficiali ai OCS și Afganistanului, respectiv secretarul general al OCS și președintele Republicii Islamice Afganistan, semnează Protocolul de creare a Grupului de contact OCS – Afganistan, grup care și-a început activitatea anul următor, cei doi actori propunându-și să coopereze și să se consulte pe probleme de securitate.

Anul 2009 debutează cu o serie de măsuri pe care OCS le ia în legătură cu situația din Afganistan, semnând împreună cu acesta documente³

² Conform art. 14. Carta a fost semnată la Sankt Petersburg, 7 iunie 2002, disponibilă la www.sectso.org.

³ *Acord între Organizația de Cooperare de la Shanghai și Republica Islamică Afganistan cu privire la combaterea terorismului, a traficului ilicit de droguri și a criminalității organizate, Plan de acțiune a Organizației de Cooperare de la Shanghai și a Republicii*

referitoare la acțiuni comune de combatere a terorismului, a traficului ilegal de droguri și a criminalității organizate. Cele mai importante măsuri luate sunt următoarele:

a) în **domeniul contracarării traficului ilegal de droguri**: schimbul de informații inter-agenții; coordonarea operațiunilor comune de control al traficului cu droguri, substanțe psihotrope și precursorii acestora; instruirea personalului agențiilor antidrog; activități de prevenire a abuzului de droguri prin introducerea unor modalități de tratament și reabilitare medicală și socială; stabilirea de contacte periodice și dezvoltarea unei interacțiuni eficiente între șefii agențiilor antidrog ai membrilor OCS și autorități ale guvernului afgan;

b) în **domeniul luptei împotriva terorismului**: control la frontiera comună; reținerea persoanelor suspecte a fi implicate în activități teroriste; coordonarea operațiunilor comune de contracarare a amenințărilor teroriste; stabilirea unui mecanism eficient de prevenire și înlăturare a activităților teroriste; depunerea de eforturi comune de a obține informații despre organizații teroriste care amenință securitatea statelor OCS și a Afganistanului; numirea unui expert al Structurii Regionale Antiteroriste (SRAT) de a se consulta cu autoritățile afgane; schimb de informații asupra activităților și organizațiilor teroriste și de experiență în lupta împotriva acestora; schimb reciproc de liste cu teroriști/suspecți de terorism între statele OCS și Afganistan; asistență în arestarea și transferul teroriștilor; depistarea și blocarea surselor de fonduri pentru organizațiile teroriste; participarea structurilor afgane competente la exercițiile, cursurile și *workshop*-urile desfășurate de OCS;

c) în **domeniul combaterii criminalității organizate**: buna cooperare cu autoritățile afgane în a combate traficul ilegal de arme, muniții și explozivi sau alte forme ale criminalității organizate transfrontaliere; schimb de informații și de experiență în combaterea criminalității organizate; asistență reciprocă în investigarea cazurilor de criminalitate, sprijin în colectarea și transferul probelor; implementarea unor programe de instruire a ofițerilor specializați în acest domeniu.

Necesitatea implementării unor programe regionale de asistență a refugiaților

Situația din Afganistan reprezintă o importantă chestiune de securitate, o sursă de fundamentalism islamic și principalul producător de narcotice pentru statele central-asiatice, nucleul OCS, atât din punct de

Islamice Afganistan în combaterea terorismului, a traficului ilicit de droguri și a criminalității organizate; „Declarația Conferinței speciale asupra Afganistanului sub auspiciile Organizației de Cooperare de la Shanghai, semnate la 27 martie 2009, disponibile la www.sectesco.org.

vedere geografic, cât și al intereselor celor două mari puteri membre ale organizației – Rusia și China. Acestea, în acord cu instrumentele de drept internațional public implementate în scopul protejării și acordării de asistență refugiaților, solicitanților de azil, ori altor persoane aflate în nevoie de protecție internațională, au adoptat, în 2011, în cadrul unei Conferințe Regionale privind Protecția Refugiaților și Migrația Internațională, Declarația de la Alma-Ata⁴ (Kazahstan), prin care și-au propus dezvoltarea unor politici⁵ comune de acțiune în scopul contracarării efectelor mișcării necontrolate de populație în regiune.

Apreciem că, încă de la constituire, Organizația de Cooperare de la Shanghai a dovedit voință politică și participare activă la construirea unui mediu de securitate stabil și flexibil pe un spațiu supus oricând dezechilibrelor, prin menținerea „spiritului Shanghai” și dezvoltarea în Europa și Asia a unei platforme de cooperare și schimb de experiență nu numai în sfera politică, economică, de securitate, ci și în cea umanitară, ceea ce semnifică un important semn al maturității instituționale.

Un refugiat este „o persoană care datorită unei temeri bine întemeiate de a fi persecutată ... pe motiv de rasă, religie, naționalitate, apartenență la un anumit grup social sau pentru opțiunile politice se află în afara țării și cetățenia pe care o deține nu-i oferă siguranță și respectarea drepturilor și libertăților fundamentale”. (art.1 din *Convenția cu privire la statutul refugiaților*)

Odată aflat într-un stat nou, străin pentru el, refugiatul intră într-un alt context cultural, economic, marcat de alte obiceiuri și valori, mai mult sau mai puțin diferite de cele specifice țării de origine.

Nu de puține ori un refugiat nu este primit cu foarte multă încântare de către localnici. Instinctiv, ne temem de oamenii pe care nu îi cunoaștem, iar frica transformă străinul în rău. Adepții psihologiei abisale a lui Carl Gustave Jung s-au preocupat să explice acest fapt. În acest sens, Verena Kast (2013) afirma că, atunci când proiectăm umbra în străini, se ivește teama că, odată cu aceștia, ar putea intra în viața noastră ceea ce negăm de fapt la noi. Cei ce proiectează sunt convinși de justetea proiecției lor, căci purtătorii umbrei nu sunt după cum ne arată experiența un obiect oarecare, ci de fiecare dată unul care se dovedește adecvat naturii conținutului ce urmează a fi proiectat, respectiv oferă lucrului ce trebuie agățat un cârlig corespunzător. Astfel, refugiații devin mereu cei lacomi, cei răi, cei violenți și lipsiți de scrupule. Avem tendința de a transforma experiențele rele în răul

⁴ Disponibilă la <http://www.unhcr.org/4ddfb7cd6.pdf>

⁵ Precum Planul de Acțiune Regională agreat la nivelul guvernelor statelor central-asiatice, disponibil la <http://www.unhcr.kz/eng/mixedmigration/TheRegionalActionPlan/>

în sine din nevoia de a-l depărta de noi. Când proiectăm rău, producem însă, fără să intenționăm, rău, iar făcliile evului mediu palpită din nou la geamul nostru în timp ce noi ne lansăm din nou într-o „vânătoare de vrăjitoare” fără sens și fără vreun beneficiu pentru nici una dintre părțile implicate.

Programe de integrare a refugiaților prin dezvoltarea unor componente ale inteligenței emoționale

Care sunt însă „cârligele” pe care un străin le poate oferi fără să conștientizeze și care îi îngreunează acceptarea și integrarea? Faptul că refugiații, de multe ori, provin din țări foarte sărace, cu un grad mai scăzut de civilizație și cu un nivel de trai deficitar, poate activa în rândul localnicilor, inclusiv în rândul celor ce sunt puși în situația de a le acorda asistență psihologică, prejudecăți și stereotipuri autohtone. Nu vom discuta aici despre infracțiunile produse de unii dintre afgani, care ajută la stigmatizarea celorlalți, căci aceste fapte nu pot fi controlate la nivel individual, de către refugiați. Mai degrabă, ne vom referi la diferențele culturale, care imprimă fiecărei comunități un specific comportamental.

Pentru a atenua aceste posibile probleme, o soluție ar fi ca acești refugiați să parcurgă un program care să vizeze dezvoltarea unor componente ale inteligenței emoționale.

Cultura în care am crescut influențează modul în care ne exteriorizăm emoțiile și ne exteriorizăm la nivel nonverbal. Distanța personală este un bun exemplu în acest sens, ea variind de la o țară la alta. Regulile de exteriorizare poartă amprenta culturală: regulile sociale ne pot dicta să diminuăm, să exagerăm, să ascundem complet sau să mascăm o emoție pe care o simțim într-un moment sau altul. Spre exemplu, la vizionarea unui film despre accidente, japonezii aveau o tendință mult mai mare de a masca emoția negativă cu un zâmbet (Ekman, 2009). Sunt și gesturi care au înțelesuri diferite de la o țară la alta, cum ar fi, de exemplu, cel cu degetul mare ridicat, care în Marea Britanie, Australia și Noua Zeelandă are trei înțelesuri: este folosit de autostopiști, înseamnă „OK”, iar când este ridicat brusc devine semn de insultă, în timp ce în alte țări, cum este Grecia, înseamnă ceva trivial (Pease, Allan, 1997). Din această perspectivă, interpretarea comunicării nonverbale nu se poate face corect fără a ne raporta și la contextul cultural în care se desfășoară. Sunt culturi înalt contextuale, care acordă o importanță deosebită contextului în stabilirea sensului unei comunicări (cum ar fi, cultura chineză, coreeană, japoneză), dar sunt și culturi slab contextuale (cum ar fi cea nord-americană, din Australia și din Europa de Nord). Spre exemplu, privitul în ochi a partenerului de dialog este considerat un gest de politețe în culturile apusene, însă nepoliticos în alte

culturi. Nu poți gândi o interacțiune inter-culturală de succes, fără a lua în calcul aceste elemente. Nerespectarea lor ne-ar pune în posturi delicate, am comite o serie de gafe greu de gestionat ulterior.

Modul în care ne exteriorizăm și în care interpretăm comunicarea nonverbală ține de inteligența emoțională. Paul Ekman (2003), spre exemplu, în urma a numeroase cercetări a stabilit că, în ciuda faptului că oamenii pot afișa peste 10.000 de expresii faciale distincte, utilizând o serie de mușchi faciali care controlează extrem de fin buzele, gura, nasul, ochii, fruntea, obrajii, ele pot fi recunoscute ca transmițând emoții de bază - tristețea, fericirea, furia, frica, surpriza, dezgustul și disprețul - de către toți oamenii, indiferent de cultura căreia îi aparțin. Exprimarea emoțiilor este universală, expresiile emoționale sunt la fel în toate culturile. De altfel, cei mai mulți cercetători sunt de acord că există o capacitate înăscută de exprimare a veseliei, furiei, tristeții, surprizei și deznădejzii (Izard, 1971). Emoțiile mai sus amintite sunt considerate a fi primare, elementare din punctul de vedere al componentei fiziologice, transcendând granițele culturale și chiar ale speciei și apărând încă de la naștere sau în decursul primului an de viață ca expresie a cerințelor adaptative. Nu există însă un acord unanim printre cercetători privitor la numărul și natura acestor emoții de bază, elementare, dar utilitatea acestui demers trebuie privită mai degrabă din perspectiva necesității identificării emoțiilor transmise filogenetic, prin contrast cu cele secundare, apărute ulterior, dar deopotrivă de importante dacă ne propunem să înțelegem comportamentul unui individ într-un context social.

Cercetările au stabilit faptul că acele persoane care pot observa și interpreta eficient limbajul nonverbal, influențând felul în care sunt percepuți de ceilalți, vor avea un succes mai mare în viață decât indivizii care nu au această abilitate (Navaro, Joe, 2008, *apud* Goleman, 1995: 13-92). Talentul actoricesc este diferit de la individ la individ. Abilitatea de a regla comunicarea emoțională și manifestările nonverbale ține de capacitatea de autocontrol, dar și de controlul social, ce include abilitatea de a juca un rol și abilități de autoprezentare, ambele componente ale inteligenței emoționale. Riggio (1986) apreciază că controlul emoțional, controlul social, dramatismul și expresivitatea socială sunt legate de actorie. În viața profesională, limbajul nonverbal și cel paraverbal contează de multe ori mai mult decât cel verbal. Gesturile, mimica, intonația, tonul pe care îl folosim atunci când exprimăm o opinie, ticurile cărora nu le dăm mare importanță ne conturează o imagine socială, ne influențează credibilitatea în ochii colaboratorilor, afacerile, mai mult decât conștientizăm. Este important să fim adecvați mediului cultural în care intrăm, să zâmbim, să avem o strângere de mână fermă, să acordăm interlocutorului atenția și respectul

cuvenit, păstrând contactul vizual cu el în timp ce dialogăm, astfel încât cel din fața noastră să simtă că are un partener de dialog interesat de soarta lui. Optimizându-ne modul cum comunicăm nonverbal, ne consolidăm relațiile și creștem probabilitatea ca demersurile pe care le întreprindem să fie încununate de succesul pe care îl dorim. Toate acestea se pot învăța, exersa, dezvolta. De altfel, aptitudinea de recunoaștere a emoțiilor altor persoane, pe baza indicatorilor expresivi, pentru care există un oarecare consens cultural în privința sensului este una importată, specifică competenței emoționale, după Bar-On.

Refugiatul poate fi asistat în a înțelege specificul culturii în care intră și în a-și dezvolta sau cizela abilitățile sociale, astfel încât să se poată integra noului mediu. Nu în ultimul rând, poate fi ajutat să conștientizeze și mai apoi să gestioneze eventualele conflicte între sistemele de valori. Efortul de adaptare și integrare este unul intens și nu de puține ori un refugiat se află în ipostaza de a-și reevalua întreaga viață în încercarea de a-și construi o altă identitate. Separarea de cultura de care a aparținut, de familie este o traumă în sine care îi afectează încrederea în sine. Apar alte emoții și trăiri greu de suportat: sentimentul de înstrăinare, de dezrădăcinare, de inferioritate, de vină, de rușine, de regret, de dor, sentimentul pierderii identității de sine. Sub imperiul acestor trăiri, chiar și un eveniment banal, cum ar fi faptul că cineva nu i-a înțeles accentul, îi poate aminti că este un intrus. De aceea este important să-și schimbe modul de a gândi, filtrele prin care privește realitatea, pentru că odată cu modificarea lor se va produce și o schimbare emoțională care, la rândul ei, va grăbi procesul de integrare. Pentru a atenua aceste trăiri, refugiatul are nevoie de un mediu suportiv, în care să se simtă integrat, valorizat ca individ, înțeles. Necesitatea unui asemenea cadru, vindecător prin el însuși, nu este un concept nou în psihoterapie de la Carl Rogers încolo. Pentru a putea crea și gestiona acest context, psihologul trebuie să lucreze cu sine, în direcția consolidării atitudinilor de respect și de toleranță pentru culturi diferite, familiarizării și empatizării cu situația refugiatului și cu impactul sau consecințele mediului social-cultural de proveniență, înțelegerii complexității valorilor culturale, cu referință clară la drepturile umane universale. Nu de puține ori, refugiatul este supraviețuitorul unor experiențe traumatizante dintre cele mai diverse - practici mutilante, violențe uneori extreme, violuri, avorturi, crime, teroare etc. -, care trebuie abordate ca atare într-un proces psihoterapeutic individual sau de grup. Toate formele de traumă afectează demnitatea umană și independența individului, încălcând drepturile fundamentale ale omului și afectând grav dezvoltarea armonioasă

a ființei umane. Procesul de vindecare în asemenea cazuri poate fi lent, cerând din partea psihologului răbdare, flexibilitate, toleranță, empatie, perseverență și disponibilitate emoțională. Nu trebuie să uităm că stresul prelungit poate facilita apariția sau agravarea unor probleme de sănătate. Probabilitatea ca emoțiile să ne influențeze pe termen lung starea de sănătate a generat un interes major din partea cercetătorilor din diferite domenii. În general, se apreciază că procesele emoțional-fiziologice implicate în bolile cardio-vasculare sunt diferite de cele pe care le observăm în tulburările maligne sau în bolile infecțioase. În bolile cardiovasculare, cei mai mulți pun accent pe comportamentul tip A, pe gestionarea ostilității, împreună cu implicațiile biochimice pe care le generează, în timp ce, în afecțiunile maligne, explicațiile se centrează pe atitudinea de resemnare, pe reprimarea emoțiilor trăite, proces care se consideră că produce efecte negative la nivelul sistemului imunitar. Pe de altă parte, emoțiile pozitive generează alt *pattern* de secreție hormonală, ca, de exemplu, peptide, care la nivel cerebral se atașează receptorilor într-un mod similar cu morfina, reducând astfel impactul metabolic distructiv datorat hormonilor corticosuprarenali. Totuși, există un număr restrâns de studii sistematice valoroase care să ateste faptul că fiecare emoție în parte produce un tipar specific al răspunsului fiziologic și cu atât sunt mai puține studiile care să descrie aceste tipare și modul în care ele ar putea produce efecte distincte asupra stării de sănătate (Lazarus, R., 2011). Seyle a descris destul de amănunțit modul în care factorii stresori influențează secreția de hormoni produși de cortexul suprarenal. Practic, prin sânge, corticosteroizii se răspândesc în întreg organismul, ca răspuns la factorii perturbatori, oricare ar fi ei. Această mobilizare cu caracter defensiv determină o creștere a predispoziției generale a organismului la tot felul de boli. Indivizii dezvoltă o formă de patologie, în funcție de ereditatea, condiționarea fiziologică, vulnerabilitățile fiecăruia în parte. Dezechilibrul fiziologic produs de stres slăbește capacitatea imunitară a organismului, ceea ce crește vertiginos probabilitatea apariției bolilor cu cauze dintre cele mai diverse. Sistemul imunitar este însă un sistem extrem de complex și știința, la momentul actual, nu este capabilă să ne pună în față o teorie care să ne poată face să înțelegem foarte clar modul de funcționare al tuturor mecanismelor implicate în imunitate și interacțiune dintre ele. Majoritatea cercetătorilor sunt de părere că este rațional să presupunem că schimbările organice produse de emoții, doar atunci când prezintă un caracter marcant sau prelungit influențează major starea de sănătate, care la rândul lor, într-un cerc vicios, amplifică problemele emoționale.

În loc de concluzii

Cu certitudine, statele central-asiatice sunt preocupate să dezvolte nu numai soluții de prevenire și combatere a amenințărilor transfrontaliere, ci și măsuri de protecție a refugiaților afgani, în condițiile în care UNHCR avertizează asupra problemelor privind azilul și migrația în contextul unui posibil aflux de refugiați din Afganistan. Cu sprijinul acestei agenții ONU, ele și-au îmbunătățit sistemele naționale de azil referitoare atât la aranjamente alternative de ședere și integrare locală a unui număr mai mic sau mai mare, după caz, de refugiați afgani, cât și la eliberarea documentelor de identificare și de călătorie necesare acestora, în conformitate cu standardele internaționale. Astfel, conform datelor oferite de Biroul UNHCR din Uzbekistan⁶, Turkmenistan și Uzbekistan au reușit găzduirea unui număr mic de refugiați afgani, aproximativ 100, în timp ce Kîrgîzstan,⁷ Kazahstan și Tadjikistan au pregătit măsuri de urgență pentru câteva mii⁷ de solicitanți de azil și refugiați.

Suntem de acord că drumul este lung de la îmbunătățirea legislației naționale și a schimbului de bune practici pentru protecția refugiaților până la implementarea unor programe de integrare a acestora prin dezvoltarea unor componente ale inteligenței emoționale. După cum suntem de acord că furnizarea de soluții durabile pentru asistența solicitanților de azil și a refugiaților necesită alocarea de resurse financiare considerabile, în condițiile în care bugetul pentru Asia Centrală⁸ a scăzut treptat. Dată fiind situația de insecuritate din Afganistan, UNHCR în Asia Centrală susține planuri de urgență ce implică mobilizarea de fonduri suplimentare, în cazul unor mișcări necontrolate de populație afgană.

Implementarea unor programe de integrare a refugiaților afgani în statele central-asiatice prin dezvoltarea unor componente ale inteligenței emoționale nu constituie priorități strategice pentru niciuna dintre părțile implicate, dar, cu certitudine, pot constitui soluții inovatoare care îmbunătățesc dialogul dintre guverne și comunități și, de ce nu, dintre civilizații, promovând și consolidând pacea într-o regiune mai degrabă afectată de conflict și violență inter-etnică.

⁶ <http://www.unhcr.org/pages/49e487466.html>

⁷ Cf. <http://www.unhcr.org/pages/49e487466.html>, Tadjikistan găzduiește aproximativ 4000 de solicitanți de azil și refugiați (97% sunt de origine afgană), cea mai mare populație de refugiați din Asia Centrală, deși este o țară care se confruntă cu o serie de provocări socio-economice.

⁸ Cf. <http://www.unhcr.org/pages/49e487466.html>, în 2010, acesta reprezenta 33,3 mil.\$, în 2014 a scăzut la 16,7 mil.\$, în timp ce, pentru 2015, se va ridica doar la 14,7 mil.\$.

Bibliografie

1. Bar-On, Reuven, Parker, James, *Manual de inteligență emoțională. Teorie, dezvoltare, evaluare și aplicații în viața de familie, la școală și la locul de muncă* (București: Editura Curtea Veche, 2012).
2. *Convenția cu privire la statutul refugiaților*, adoptată în 28 iulie 1951 la Conferința Plenipotențiară a Națiunilor Unite.
3. Ekman, Paul, *Minciunile adulților – indici ale înșelătoriei în căsnicie, afaceri și politică* (București: Editura Trei, 2009).
4. Ekman, Paul, *Unmasking the face. A guide to recognizing emotion from facial clues* (Cambridge: Malor Edt, 2003).
5. Izard, C.E., *The face of emotion* (New York: Appleton-Century-Crafts, 1971).
6. Lazarus, S.Richard, *Emoție și adaptare* (București: Editura Trei, 2011).
7. Kast, Verena, *Umbra din noi. Forța vitală subversivă* (București: Editura Trei, 2013).
8. Mihalache, Veronica, *Organizația de Cooperare de la Shanghai. Polul puterii emergente?* (București: Editura Academiei Naționale de Informații „Mihai Viteazul”, 2012).
9. Navarro, Joe, *Secretele comunicării nonverbale* (București: Editura Meteor Press, 2008).
10. Peace, Allan, *Limbajul trupului* (București: Editura Polimark, 1997).
11. Riggio, R.E., *Assessment of basic social skills*, Journal of Personality and Social Psychology, nr.51, 1986.
12. Matei, Adina, Albu, Luiza, Nițulescu, Magda, Manea, Ștefania, *Specificul consilierii psihologice în cazul refugiaților* (București: Editura Fundației România de Măine, 2009).

Veronica Mihalache este conferențiar universitar în cadrul Academiei Naționale de Informații „Mihai Viteazul”. Deține titlul științific de doctor în domeniul științe militare și informații. Este preocupată din punct de vedere științific de studiile de securitate și intelligence. Este bursier în cadrul programului postdoctoral POSDRU „Pluri și interdisciplinaritate în programe doctorale și postdoctorale”.

Mihaela Negrescu este lector universitar în cadrul Academiei Naționale de Informații „Mihai Viteazul”. Absolventă de psihologie, deține titlul științific de doctor în sociologie și este doctorand în psihologie. Este preocupată din punct de vedere științific de dezvoltarea inteligenței emoționale, evaluarea și optimizarea comportamentului nonverbal și psihoterapie. Este bursier în cadrul programului postdoctoral POSDRU „Pluri și interdisciplinaritate în programe doctorale și postdoctorale”.